

Liturgi och litteratur. Från liturgins perspektiv till författarens

En bakgrundsteckning till årsboken *Svenskt Gudstjänstliv 1988*.

När Alf Härdelin 1981 presenterade uppsatsen "Liturgi och litteratur", gav han grundläggande reflexioner kring ett område som i Sverige knappast varit föremål vare sig för forskning eller teoretisk grundläggning.¹ Härdelin arbetar utifrån en tentativ bestämning av liturgi i betydelsen liturgiska *texter*, även om han markerar att liturgi också är något som görs, och av litteratur som denna texts formella bestämning, "ett av en medveten konstvilja format bruk av ord". Utifrån denna medvetet vida bestämning ges sedan några exempel från historien, där de liturgiska texterna själva kan ses som litteratur och vetenskapligt behandlas som sådan utifrån principen om det av den medvetna konstviljan formade bruket av ord. Här anknyter Alf Härdelin till en internationell kritik av hur tidigare liturghistorisk forskning inte förmått utnyttja de liturgiska texterna som litteratur. Hans genomgång visar hur det växer fram en litteratur, *texter* som på olika sätt låter sig relateras till de liturgiska texterna, antingen så att de innehållsligt eller formellt utgår från liturgin eller är skapade för att på olika sätt komplettera liturgin i fromhetslivet. Det må gälla lyrisk poesi för andakt och meditation eller didaktisk poesi förklarande mässan, det må gälla de medeltida mysterienspelet eller 1500-talets kyrkovisor. Man

skulle kunna komplettera med de olika mässutläggningar som funnits genom århundradena.²

Ett problem som Alf Härdelin antyder vad gäller perioden för högskolastikens inträde och den paradigmförändring som då skedde, formulerar han genom en negerande slutsats: "Men mellan liturgi och litteratur sker ändå inte någon verklig emancipation." Han återkommer inte till problemet, men uppenbarligen kräver det en åtminstone delvis annorlunda metodologisk reflexion än den som tidigare antytts. Det finns typer av litteratur som i olika meningar har emanciperat sig från liturgin men som använder liturgin, formellt eller materiellt.

Om man för enkelhetens skull med liturgi menar *texter* och ageranden som är förenade med utförandet av de sakramentala handlingarna, framför allt mässan, och med litteratur skönlitteratur, det må vara hur som helst med genren, kan man närma sig användningen av liturgin i litteraturen på olika sätt. Kännetecknande för den här typen av skönlitteratur är att den använder liturgiska *texter*, det liturgiska skeendet eller upplevelser av det, som en del av en litterär komposition.

Kopplingen mellan liturgi och litteratur

1. Härdelin, A., *Liturgi och litteratur*, *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 57 (1981), s. 49-59.

2. Se t.ex. Ekenberg, A., *Cur cantatur? Die Funktion des liturgischen Gesanges nach den Autoren der Karolingerzeit*, 1987 (*Bibliotheca Theologiae Practicae* 41).

kan vara ett författarens arbetsredskap. Den kan vara fördold som i William Shakespears tragedier där den elisabethanska tidens nattvardsfirande får vara struktur och tankemodell för uppbyggnaden av dramerna.³ Liturgin kan användas öppet som en kompositionsmodell av ett litterärt verk som i Sven Stolpes roman "Lätt, snabb och öm" (1:a uppl. 1947).

Författarperspektivet avgör hur liturgin ska tolkas i det litterära sammanhanget. Det är genomgående, försåvitt jag kunnat se, i den moderna romanen. Carlo Cocciolis skildringar i "Il cielo et la terra", sv. övers. 1954, "Himmel och jord", är typisk för detta [s. 70f]: "Gudstjänsten började precis halv tio och en timme senare var den ännu inte slut. Jag förstod i själva verket genast att det låg någonting ovanligt och fördolt. . . i den unge prästens sätt att förrätta den. . . Han firade i sanning mässan, och sade han att han höll en Gud i händerna, då höll han verkligen en Gud i sina händer. . . och ibland verkade det som om en andedräkt hade lyft honom upp på altaret eller burit honom genom luften. . . Det var då jag började känna en kväljande oro, som steg till den helt tog makten över mig; det var som om jag stått i ett slakthus. . ." Men det är författarperspektivet som avgör också när författaren döljer sig bakom någon av sina figurer. Ett perspektiv som påminner om Cocciolis kan man finna i Bo Giertz "Stengrunden", 1941 [s. 390f], men då sett utifrån den troende prästen: "Sammalunda tog han ock kalken, tackade Gud och gav åt lärjungarna. . . Han lyfte handen välsignande över den gamla silverkalken, medan han läste instiftelsen. Solen, som föll in från söder, träffade den förgyllda randen och satte en blixtrande ljusfläck på dess insida, som kom vinet att skimra blod-

3. Coursen, H.R., Christian Ritual and the World of Shakespeare's Tragedies, 1976.

rött med stänk av rubin och guld. . . och sade: *Dricken härav alla! Denna kalk är det nya förbundet i mitt blod, som varder utgjutet för många till syndernas förlåtelse. . .* Medan han läste orden och slog korstecknet över kalken, kände han, hur han började skälva. . . Det var som om den strålande silverskålen med vinet förvandlats till ett hjärta, skapat av strålsubstansen från någon överjordisk härlighet, fyllt av ett blod, som var rent och försonande, evigt och gudomligt. . ."

Liturgin underordnas överordnade, av författaren bestämda litterära kriterier. Ett liturgiskt skeende kan till och med användas som ett medel i kyrkokritiken eller en drift med prästerskapet eller kyrkvärdskapet. Ett klassiskt svenskt exempel är Fritiof Nilsson Piratens skildringar av den svenska högmässan i "Bock i örtagård", 1933.

Hos författare som Carl Mikael Bellman kan skämten med prästerskap och bibelspråket kombineras med poetiska utläggningar av kyrkoårets evangelier.⁴

Man kan således anta att när väl litteratur och liturgi emanciperats från varandra, författaren är den som på sina egna villkor återknyter sambandet. Några variationer på detta tema har antytts. Någon forskning på området finns inte, inte heller någon genomgripande metodologisk reflexion som berör förhållandet mellan litteratur och liturgi ur de aspekter som här berörs.⁵

4. Thorén, S., I Zions tempel. Carl Michael Bellmans andliga diktning, 1986 (Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 16).

5. Däremot finns specialundersökningar av olika slag, t.ex. Johnson, W.P., Liturgy and Poetry. A reading of Selected Poets from the Anglican Milieum, Emory Univ, diss 1978, Franche, P., Le prêtre dans le roman français, 1902, Fürst, J., Die Gestalt des katholischen Priesters in der deutschen Literatur vom Realismus bis zur Gegenwart, 1954.

Samtidigt är det intressant att se att författarna i sitt utnyttjande av vad som på ett vagt sätt skulle kunna kallas det liturgiska perspektivet är bestämda av sina konfessionella ramar, säkerligen inte sällan omedvetet, ofta medvetet. En svensk författares skildring av mässans mysterium kan belysa detta. Gertrud Lilja beskriver i romanen "Det hemlösa hjärtat", 1946 [s. 84f] en första nattvardsgång: "När Kollander höll kalken framför Lenas skälvande läppar, var han rädd för hennes gråtanfall. Med en jätteansträngning behärskade hon sig och svalde. Jesu lekamen, för dig utgiven. Wanda svalde oblaten — den smakade moderns parfym. Jesu blod, för dig utgjutet. . . Vinet smakade moderns parfym. Men orden som farbror Kollander uttalade med en varm och gripen meningsfylldhet, den klagande psalmsången från den stående menigheten, den tunga orgelmusiken — allt klämde plötsligt om

hjärta och strupe. Hennes ansikte blev blekt och hennes ögon mörka: någon hade lidit för hennes skull, lidit mer än hon själv?" Upplevelsen av närvaro knyts av författaren till kommunionstillfället, något utrymme för upplevelsen av konsekrationen finns inte; inte bara därför att upplevelsen skildras utifrån konfirmandens perspektiv utan därför att koncentrationen på kommunionstillfället är utmärkande för protestantismen. Det finns således all anledning att också gå vidare i en reflexion om den emanciperade litteraturens användning av liturgin.

Den årsbok som här presenteras ger några incitament till vidare studium av såväl liturgi och litteratur såväl i den mening som Härdelin antytt, där perspektivet styrs av liturgin, som i den emanciperade litteratur där perspektivet är den upplevande författarens och hans eller hennes rollfigurers.

Sven-Erik Brodd